

УДК 008:75

DOI <https://doi.org/10.32782/2310-0583-2022-48.03>

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ХОР АНТОНОВИЧА В УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ АКЦІЯХ: ЗНАЧЕННЯ І РИЗИКИ

Уляна Граб – доктор мистецтвознавства, професор кафедри музичної медієвістики та україністики, Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0002-1352-1951>

Досліджується діяльність Візантійського хору М. Антоновича у повоєнні десятиліття у світовому культурно-мистецькому середовищі. На підставі опрацювання іноземної та української періодики того часу, архівних матеріалів особового походження, а саме епістолярію та щоденника М. Антоновича, які знаходяться в його архіві в Інституті церковної музики УКУ (Львів), розглядається участь хору у різних мистецьких заходах та реакція на них у пресі. Участь Візантійського хору у політичних українських акціях на честь роковин Є. Коновальця засвідчує, що, незважаючи на нагляд радянських спецслужб, М. Антонович розумів велике політичне значення у таких заходах української музики, яка була потужним фактором національної ідентифікації українців в еміграції і кожного разу стверджувала оригінальність і самобутність української музики у світі.

Ключові слова: М. Антонович, Візантійський хор, еміграція, радянські спецслужби.

Візантійський хор, який постав завдяки зусиллям українського музиколога і диригента Мирослава Антоновича, відіграв особливу роль у збереженні і пропагуванні української музики у західному повоєнному світі. У десятиліття «холодної війни», коли в Радянській Україні церковний спів не звучав і багатостолітня традиція завмерла, на Заході Візантійський хор тріумфує у найбільших концертних залах Європи й Америки, зберігаючи наші традиції в культурній пам'яті Заходу співаками-голландцями. До вивчення феномену цього хору у різних аспектах зверталися Г. Карась, Є. Лазаревич, І. Червінський. Пропонована стаття розглядає діяльність хору в повоєнні десятиліття у культурно-мистецьких заходах та українських політичних акціях з позиції її політичного значення для збереження національної музичної ідентичності. Послідовне пропагування української музики – церковної, народної, класичної – в умовах холодної війни і спростування радянських стереотипів, які насаджувалися роками в західному суспільстві і утотожнювали російську і українську культуру, паразитуючи на історії, культурі та мистецтві останньої, стало одним з головних завдань Мирослава Антоновича, його **політикою в мистецькому вимірі**.

Передісторією Візантійського хору був хор Духовної семінарії Кулемборга, яку в 1951 році розформували, а семінаристи пороз'їжджалися по світу [1]. Як альтернатива хору семінаристів виникла думка створити новий хор під патронатом Голландського Апостоляту З'єднання – товариства, створеного за ініціативи Митрополита Андрея Шептицького, зокрема для допомоги Українській католицькій церкві та налагодження

порозуміння між православною і католицькою церквами. Ідею створення хору, головною місією якого мало стати виконання Літургії візантійського обряду, підтримав голова Товариства о. митрат Антоній Сміт, і розпочалася підготовча праця. 24 січня 1951 року було розміщене оголошення в місцевій газеті із запрошенням стати учасниками Утрехтського Візантійського хору, і через кілька днів почали надходити перші листи від бажаючих. Частина з них хотіла стати учасниками хору через його церковне спрямування, інша бажала виявити свої можливості у мистецькому колективі, ще хтось пам'ятав виступи хору семінаристів із Кулемборга і бажав співати під орудою талановитого диригента. 9 лютого 1951 року було затверджено статут Утрехтського Візантійського хору (UBK), а з ним і дату його офіційного постановлення. Подальша праця пішла у двох напрямках: загальні репетиції чи «проби» хору й індивідуальні заняття з постановки голосу, безкоштовно та у вигідний для кожного час. Нот не мали, і тексти треба було переписувати у голландській транскрипції, але помалу праця зрушилася з місця. Стати членом хору вимагало великої посвяти – більша частина вільного часу хористів проходила в концертах і поїздках, та, як ухвалили співаки, рішення стати членом хору повинна була стовідсотково підтримати дружина. Співаки мусили змінювати свій робочий графік, часто відробляючи позаурочно. В хорі були представники різних професій і соціальних станів – бухгалтери, поліцейські, банкіри, чиновники, студенти, торгові агенти, робітники, але всі вони вважали себе рівноправними учасниками хору. Окрім загальних репетицій («проб») хору, М. Антонович

відразу запровадив індивідуальні безкоштовні уроки співу для хористів у зручний для них час. Для індивідуальних занять потрібне було приміщення, винаймати зал із фортеп'яно було дорого, і Антонович разом зі співаками облаштовує невеликий льох-пивницю, що знаходиться біля міської Ратуші – маленький, кілька метрів вздовж і впоперек, покритий вологим цементом і пліснявою, у якому не було ні вікон, ні світла, ні опалення. Звукоізоляція, освітлення, фарбування стін, ремонт долівки – гроші йшли з кишені Антоновича, але з 1954 по 1958 роки індивідуальні уроки і загальні репетиції хору відбуваються у власними руками відремонтованому приміщенні.

Популярність хору швидко зростала, лише за 1951 рік хор відспівав 16 Літургій і вісім концертів: зранку виконувалася Літургія в церкві, а після обіду або ввечері – концерт у іншому приміщенні. Під кінець 1951 року до літургійного репертуару хору Антонович ввів українські колядки, і на Різдво 1952 року в Утрехті відбулася радіопередача «Різдво в Україні» (соло в колядці «Не плач, Рахиле» виконував сам Антонович). Цікаво, що хор виконував Літургії не лише у католицьких, але й у протестантських церквах, в яких дозволялося співати і «світську» музику. 30 травня 1952 року на національному святі Дня королеви у Роттердамі Візантійський хор виступав у протестантській церкві і спів українських пісень голландськими співаками в протестантській церкві Антонович вважав сенсацією!

Повний перелік творів репертуару Візантійського хору свідчить про два великі тематичні блоки, які традиційно становили два відділи концерту: у першому звучала духовна музика – «Плотію уснув», «Милость Мира», «О тобі радується», «Ектенія» київського напіву, твори Бортнянського, Березовського, Дилецького, Веделя, духовні піснеспіви в обробці М. Антоновича, А. Гнатишина, І. Лаврівського, Новохацького, О. Кошиця, М. Леонтовича, К. Стеценка, З. Лиська та ін. В другому відділі звучали обробки українських народних пісень М. Антоновича, І. Вовка, Л. Ревуцького, М. Леонтовича, А. Гнатишина, С. Людкевича, українські колядки та твори українських композиторів, зокрема «Стоїть Кавказ» К. Стеценка, «Золоті зорі» О. Нижанківського, «Гей, браття-опришки» А. Кос-Анатольського, «Карпати» І. Шамо, «Над Прутом у лузі» С. Воробкевича, «Каменярі» С. Людкевича, «Засяло сонце» І. Недільського, «Садок вишневий» А. Гнатишина, «Прометей» К. Стеценка, «Було колись в Україні» М. Лисенка, «Пролог» до поеми «Мойсей» Івана Франка та хор «Живи, Україно» М. Антоновича.

В репертуарі хору були також голландський та український національні гимни, а також «Боже великий, єдиний» М. Лисенка. Західна музика була представлена месою Жоскена Депре «Mater Patris», фрагментами із Симфонії № 9 Л. Бетховена та «Фауст-симфонії» Ф. Ліста, «Тріумфом Афродіти» К. Орфа.

З голландської преси виразно видно, наскільки тотожними були для голландців українська та російська культура: довший час хористів називали «російськими співаками», «нідерландським чоловічим хором з російським репертуаром», дивувалися, як голландцям зуміли прищепити «російський хоровий спів» тощо і подолати цей ментальний стереотип було дуже непросто. Так, один з рецензентів газети «*Trouw*», захоплюючись виконанням Єктенії київського напіву, у якій промовляло «серце східної церкви», пише: «Утрехтський хор звучить так, як, мабуть, співали колись у самій Росії» [6, с. 1].

Українська еміграційна преса захоплена вітала успіхи хору, висвітлюючи його концерти і підкреслюючи його культурну пропагандистську місію.

У паризькій газеті «Українське слово» рецензент зворушено писав:

«Ми не можемо стриматись від висловлення щастя, яке ми відчули, коли після неповторної Марсельєзи, після маєстатичного голландського гимну пролунало “Ще не вмерла Україна”, і вся добірна публіка з амбасадорами, баронами, професорами, міністрами й іншими достойниками стояли струнко, віддаючи честь гимнові нашої поневоленої Батьківщини, якої духа перемогою можемо назвати і цей концерт і саме існування цього єдиного в історії хору» [7, с. 1, 6].

Найбільшою сатисфакцією для Антоновича було публічне визнання українського характеру церковного співу, народних пісень, навіть озвучення слова «український» викликало переконання у важливості тої місії, яку виконує його хор для України. Коли під час одного з концертів один з дуже впливових членів управи голландського Апостоліату З'єднання «за переконаннями “здецидований русофіл” у вступному слові сказав, що хор співає українські пісні, в цьому моменті це здавалося мені одним з найбільших моїх досягнень» [8, с. 158], – писав Антонович [8, с. 158].

1958 рік знаменний аудієнцією в голландській королеви, яка погодилася прийняти у себе українську делегацію, в тому числі й Візантійський хор, а мета аудієнції – висловити вдячність королеві за її прихильну політику щодо українських біженців. 3 травня 1958 року Візантійський хор співав біля королівської палати у Сусдейку перед королевою

Юліанною, принцесами Беатрікс і Марейке. Опісля було чаювання, вишиванки від української делегації і «Многая літа» для королеви. Спробуємо собі уявити, наскільки важливою була ця подія для бездержавних українців, які знайшли підтримку і прихисток у Голландії! Великим було розчарування Антоновича, коли голландська преса дуже скупо висвітлила знаменну для українців подію, а один журнал, опублікувавши фото королеви з українцями в народних строях, назвав останніх угорськими біженцями.

У 1959 році гастролі у Бельгії та Італії – Візантійський хор співає Службу Божу в церкві св. Петра в Римі і великий концерт у залі римського Капітолію, після чого має честь бути присутнім на приватній аудієнції у Папи Івана XXIII. На цьому концерті вперше виконали «Воскресні Тропарі» З. Лиска, написані спеціально для цього хору, які посядуть постійне місце в репертуарі. Концерт розпочався виконанням італійського, голландського та українського – «Ще не вмерла Україна» – гімнів у величому залі Капітолію!

«Публика була дуже особлива: кардинали, єпископи, дипломати різних країн і маленька горстка українців-вибранців, а всі у святкових строях: церковні достойники в пурпурових шатах, а дипломати в чорному. Сливє всі, здавалося, прийшли на концерт з обов'язку і вижидали радше кінця, чим початку імпрези», однак до кінця концерту стримані оплески перейшли в овації і під «Коломийки» А. Гнатишина «усі в залі забули повністю про свої достоїнства і високі уряди і мало що не підтанцювали під рвучкі ритми української пісні» [8, с. 213]. «Тріумфом української пісні на Капітолію» назвав цей концерт Антонович.

Чужоземна преса захоплювалася «слов'янським» характером звучання хору, його глибокою тембральною барвою, яка так різнилася від західної виконавської традиції, українська підкреслювала неоціненне значення хору для промоції української музики на Заході. Українські «Вісті» після концерту хору у Льєжі написали: «Майстерний спосіб виконання пісень, гнучкість звучання, прекрасна динамічність, універсальність репертуару виявили, що хор з Утрехту є одним з найкращих хорових українських (!) виділення моє – У.Г.) ансамблів в Західній Європі» [9, с. 2].

Серед численних концертів хору особливими для української спільноти були виступи, пов'язані з вшануванням пам'яті Євгена Коновальця на цвинтарі в Роттердамі. Хор питомців Української духовної семінарії з Кулемборга під орудою Антоновича кожного року співав поминальну пана-

хиду на могилі полковника Євгена Коновальця на цвинтарі Кросвік у Роттердамі (вперше у такій імпрезі М. Антонович брав участь у десятиліття від дня смерті Коновальця, на початку червня 1948 року, і виконував соло у «Плотію уснув») [12, с. 8]).

Євген Коновалець – перший Голова ОУН – загинув 23 травня 1938 року у Роттердамі від вибуху бомби, злочин був організований радянськими спецслужбами НКВС. Актентат виклика велике обурення, нідерландська поліція дуже відповідально поставилася до розслідування злочину, хід якого постійно висвітлювався нідерландською пресою [13, с. 930–956], і смерть Є. Коновальця актуалізувала українське питання, пов'язане з ОУН. Одна з віденських газет, коментуючи загибель Є. Коновальця, писала: «Починаючи з 1923 року Голландія є одним з центрів НКВС. В очах Москви Голландія є просто ідеальною оперативною базою для агентури НКВС, яка має своїх агентів у голландських профспілках та робітничих товариствах» [14].

З 1950 року Служби розвідки переформатованого КДБ були акредитовані Міністерством закордонних справ Нідерландів, розміщені в посольстві СРСР як «нормальні» дипломати, і офіційно працювали в посольстві Радянського Союзу в Гаазі. Нідерландські спецслужби намагалися запобігати їхній діяльності, але зазвичай це відбувалося тихо, щоб не обтяжувати двосторонні дипломатичні відносини між Радянським Союзом і Нідерландами [15]. Отож присутність радянського «невсипущого» ока була відомою, а для українців, які емігрували під час війни як політичні біженці, – і тривожною. Для Антоновича ця тривога не була безпідставною.

У серпні 1950 року зовнішня розвідка Міністерства державної безпеки СРСР була повідомлена, що з 1948 року в голландському містечку Кулемборг біля Утрехта в католицькому монастирі відкрився філіал «Руссікума»¹ (католицького навчального закладу у Римі, організованого папою Пієм XI у 1929 році з метою збереження і захисту віри в Радянському Союзі, що готував священників візантійського обряду) з метою спеціальної підготовки молодих українців – католицьких і уніатських священників – для виконання місії в Радянській Україні [16]. Відповідальними за цю місію нази-

¹ «Руссікум» (лат. Pontificium Collegium Russicum) – католицький навчальний заклад у Римі, організований папою Пієм XI у 1929 році з метою збереження і захисту віри в Радянському Союзі, який готував священників візантійського обряду.

вають єпископа Івана Бучка² – до війни ректора й організатора Малої семінарії у Львові, о. митрата Василя Лабу³ – засновника і ректора Української духовної семінарії в Гіршберзі, та о. митрата Олександра Малиновського – віце-ректора Львівської семінарії, ректора семінарії в Гіршберзі⁴. Оскільки радянські спецслужби вважали ліквідацію УГКЦ одним зі своїх головних оперативно-службових досягнень повоєнного періоду, увага до цієї інформації була особливою. УГКЦ вважали «потенційною агентурою Ватикану і опорною базою українських націоналістів» [16], а особу Йосипа Сліпого в заслання за кількома справами «розробляло» до двох десятків агентів.

Зі всіма духовними особами, згаданими у донесеннях, а також з митрополитом Андреем Шептицьким М. Антонович листувався в еміграції, бо був близько з ними знайомий ще з часів навчання у Малій семінарії Львівської богословської академії, ректором якої був Йосип Сліпий. Їхня перша зустріч на Заході відбулася 1969 року в німецькому Ганновері, де Блаженніший відправляв Службу Божу за участю *Візантійського хору* під управою М. Антоновича. На запрошення Й. Сліпого *Візантійський хор* Антоновича співав на посвяченні церкви св. Софії, головної української святині в Римі. Саме Йосиф Сліпий запросив М. Антоновича викладати церковну музику в заснованому ним 1963 року Українському католицькому університеті імені св. Климентія Папи (УКУ) в Римі, де планував організувати Інститут церковного співу та музики. 1969 рік – зустріч із Патріархом Йосифом Сліпим у Німеччині: хор співав 20 і 21 вересня 1969 року Службу Божу в Ганновері й Гільдесгаймі та дав на честь гостя окремий концерт. Ще одна зустріч із Патріархом Йосифом Сліпим відбудеться в листопаді 1976 року, коли він відвідає Голландію: велична

Служба Божа за участю Патріарха в кафедральному соборі Утрехта зібрала українських вірних з Голландії, Бельгії та Франції. Після Служби у проповіді Патріарх Йосиф привітав *Візантійський хор* з 25-літнім ювілеєм, відзначивши його особливі успіхи, а потім відбулася урочиста вечерея в присутності української громади й *Візантійського хору*. Квіти Патріархові на знак вдячності подарувала 13-літня донька диригента Мирослава Антоновича. «Це була самотня людина на світі, – писав у своїх спогадах Антонович, – до якої я почував не тільки подив, але безмежну пошану та емоційний зв'язок, що його звичайно означають профанованим сьогодні словом “любов”» [17, с. 200].

Сьогодні відомо, як радянські спецслужби активно працювали проти закордонних центрів УГКЦ, про що свідчить, зокрема, операція «Конклав» з дискредитації Йосипа Сліпого: доповідна записка про хід цієї операції була направлена особисто першому секретареві ЦК КПУ В. Щербинському 9 лютого 1988 (!) року. Тому безсумнівно, що всі особисті контакти Й. Сліпого, в тому числі й з М. Антоновичем, пильно відстежувалися.

Ще одна постать, з якою М. Антонович був знайомий і яка не могла не викликати зацікавлення радянських спецслужб, – це сотник армії УНР Модест Семирозум, один з командирів бою під Крутами. 10 березня 1952 року, після служби у великій парохіальній церкві Гільверсуму, Антонович записує у своєму щоденнику: «... у церкві було кількох українців, а між ними полковник Семирозум з родиною. Після Літургії при каві згадали старі часи» [8, с. 17].

Життєва історія М. Семирозума нелегка і донедавна мала багато білих плям. Вийшовши за кордон після приходу більшовиків 1939 року, він потрапляє у руки гестапо і до закінчення війни перебуває у концтаборі в Австрії. Разом з донькою, котра вийшла заміж за голландця, він переїжджає в Голландію, у м. Гільверсум, там стає співзасновником Об'єднання українців у Голландії, кількаразово вибирався головою цієї організації, очолював Союз українських ветеранів Голландії [18]. Саме Модест Семирозум був одним з організаторів зустрічі очільників трьох націоналістичних організацій: С. Бандери, А. Мельника і Д. Ребет під час ювілейних урочистостей, присвячених двадцятиліттю пам'яті Коновальця на його могилі на цвинтарі Кросвік у Роттердамі.

Відзначення 1958 року двадцятиліття пам'яті Євгена Коновальця було особливим – вперше в урочистостях, на які з'їхалися українці з різних країн Європи і навіть з-за океану, брали участь Степан

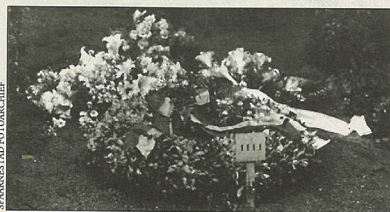
² Іван Бучко (1891–1974) – архієпископ української греко-католицької церкви 13 грудня 1947 р. іменований апостольським візитатором українців-католиків у Західній Європі. В роках 1923–1928 був професором Богословської Академії у Львові, перший ректор і організатор Малої Семінарії від 1922 р.

³ Василь Лаба (1887–1976) – священник, доктор богослов'я, дійсний член НТШ. У 1926–1932 рр. був віце-ректором Львівської семінарії. У 1945 р. емігрував на Захід, став засновником і ректором Української духовної семінарії у Гіршберзі, з 1950 – генеральний вікарій Едмонтонської єпархії в Канаді. Й. Сліпий високо цінував В. Лабу як душпастиря та богослова і був з ним у товариських стосунках.

⁴ Олександр Малиновський (1889–1957) – священник, у 1926–1937 рр. – віце-ректор Львівської семінарії, у 1946–1950 рр. – ректор Української католицької семінарії у Гіршберзі. З 1950 р. – генеральний вікарій апостольського візитатора Івана Бучка у Великобританії, з 1954 р. – домашній прелат Папи Пія XII.

LYAN REIN

SPANSESTAD FOTOGRAFIE

De herdenking van de moord op Konovalts, twintig jaar na de moord. Op de Rotterdamse begraafplaats Crooswijk sprak Stefan Bandera gloedvolle woorden aan het graf van Konovalts (links)

(met de bom) kreeg, schrijft Soedoplatov, een omslag met een traditionele Oekraïense versiering. Waren er toen dan, is de kritische lezer geneigd zich af te vragen, winkels buiten de Sovjetunie die chocolade verkochten in originele verpakking? Of kostte het de Russische geheime dienst geen moeite dat papier na te maken? Gezien de afloop riep het presentje geen argwaan op. Zo goed georganiseerd was het plan dat de technicus die de bom samenstelde op het schip met Soedoplatov naar Rotterdam meereisde. 'Hij stelde de bom in, tien minuten voor ik het schip verliet.' Het enige probleem bestond er nu nog uit dat agent Soedoplatov het mechanisme van het cadeau op het juiste moment in werking moest stellen. Er zijn bommen die te vroeg afgaan.

Op zijn tocht naar Rotterdam had Soedoplatov behalve

scheid nam van de Oekraïense vrijheidsstrijder een geweldige ontplofing. Hij holde naar het spoorwegstation en nam de eerste de beste trein naar Parijs. Maar hij bleef niet in die trein zitten. Soedoplatov stapte vlak voor de Nederlands-Belgische grens uit (Roosendaal?), lunchte er, stak de grens over per taxi, waar de douaniers geen acht sloegen op zijn Tsjechische (!) paspoort, kwam in Brussel terecht waar hij een volgende trein naar Parijs nam.

De eerste nacht in Parijs nam Soedoplatov geen hotel, 'omdat de Nederlandse stempels in mijn paspoort de politie op een spoor zouden kunnen brengen. De contraspionage zou iedereen kunnen controleren die Frankrijk vanuit Holland binnenkwam.' Hij liep langs de boulevards en ging een bioscoop in om de tijd te doden. 'Vroeg in de morgen, na uren wandelen, liep ik bij een kapper naar binnen om me te laten scheren en mijn haar te laten wassen.'

Soedoplatov reisde door naar Spanje, waar hij doorging voor een Poolse vrijwilliger in de strijd tegen Franco. Daarna begint hij een volgend hoofdstuk met de mededeling dat hij tijdens zijn verblijf in Barcelona voor het eerst Ramon Mercader del Rio ontmoet, de toekomstige moordenaar van Trotski.

De dood van Konovalts had voor Moskou nog een gunstig bij-effect, omdat de Oekraïense Nationalistische Organisatie in twee rivaliserende fracties uiteenviel, een geleid door Bandera. Volgens Soedoplatov werd Baranowsky in 1943 door Bandera doodgeschoten.

Met Stepan Bandera zelf liep het ook niet goed af. Hij sprak op 23 mei 1958 op de Rotterdamse begraafplaats Crooswijk gloedvolle woorden aan het graf van zijn voorganger. Eens zou Oekraïne vrij zijn. Het was de herdenking van de moord op Konovalts, twintig jaar eerder. Oekraïeners stonden in nationaal kostuum rondom de spreker, zoals een foto laat zien. Wat Bandera niet wist, maar wellicht vermoedde, is dat de KGB al bezig was met de organisatie van zijn dood. Een plan om ter plekke een bom te laten exploderen, moest om technische redenen worden afgelast. Wel reisde een agent van Moskou af naar Nederland met niet alleen een door de Sovjets vervalst paspoort ten name van Siegfried Draeger, afkomstig uit Essen, maar ook met een foto-toestel waarmee de op Crooswijk verzamelde Oekraïeners geregistreerd moesten worden. Een jaar later was het zover. Bandera werd in 1959 in München door een Sovjet-russische agent met een gifpistool

Виступ С. Бандери на могилі С. Коновальця, збоку хористи Візантійського хору. Роттердам, 23 травня 1958 року. Фото з голландського часопису Vrij Nederland, 25 Juni 1994

Бандера, Андрій Мельник і Дарія Ребет. Це був добре організований імпозантний захід, десятки людей несли вінки з квітів, за ними йшли співаки хору в національних українських строях, далі Панахида і промови. Після закінчення Панахиди С. Бандера підійшов до Антоновича, висловив своє захоплення співом і розпитував про хор – про успіхи, виступи та ін.: «говорить спонтанно, без якоїсь пози чи офіційщини, з якими мені часто приходить зустрічатися при подібних нагодах <...> І що для мене найбільш цінне і приємне, а з чим я дуже рідко зустрічаюся: він повністю свідомий того, що голляндці занесуть українську пісню, а з нею вістку про Україну туди, куди для українців, для українського хору шлях замкнутий перегородами політичних кон'юктур і промосковською орієнтацією великої частини західного світу» [19, с. 293–294].

Очевидно, що цей урочистий захід викликав особливу увагу радянських спецслужб, бо саме там, на могилі Коновальця, вперше побачив С. Бандеру агент КДБ Богдан Сташинський, від руки якого через рік очільник українського визвольного руху загине. А співаки Візантійського хору були переконані, що хор перебуває

у чорному списку по іншу сторону «залізної завіси», бо виступав на «політичній маніфестації» у травні 1958 року, і багато членів хору були тим збентежені. Хористи намагалися бути поза політикою, тому не обговорювали політичні питання, а підкреслювали, що воліють співати українські пісні, і в такий спосіб пізнавати життя українців [20, с. 8]. Які слова знаходив Антонович для своїх «нейтральних» хористів – невідомо, однак щороку Візантійський хор виступав на могилі Коновальця, хоч урочистості, які там відбувалися, в тому числі й мистецькі заходи, мали виразне політичне забарвлення.

Зрештою, якщо концерт хору у двох відділах на Світовій виставці в Брюсселі 21 вересня 1958 року (і не тільки) закінчувався урочистим «Боже великий, єдиний» М. Лисенка, чи не було це політикою, нехай у мистецькому вияві? Чи звуки забороненого в Україні українського гимну «Ще не вмерла», який хор виконував разом із голландським гимном у найбільших концертних залах Європи й Америки? Голова Об'єднання українців у Голландії Омелян Кушпета свій відгук на концерт хору так і назвав: «Пісня

промоує шлях політиці», у якому, зокрема, пише: «Д-р Мирослав Антонович <...>, мабуть, є єдиним музикологом, який у засаді не втручається до активної політики, а робить культурну пропаганду, що у висліді дає найкращі політичні ефекти» [21, с. 3–4].

Антонович усвідомлював, що його активна проукраїнська позиція в русофільній, хоч і прихильній до українців Голландії не може не привертати увагу невидимих «приятелів», але навіть у своїх особистих документах про це згадує лише натяками. У листах до П. Маценка наполегливо просить не публікувати про нього жодної інформації, яка б стосувалася його життя до переїзду в Голландію: страх бути насильно репатрійованим в Україну, що було рівноцінно фізичному знищенню, довгі роки переслідував українських емігрантів, які постійно відчували за собою негласний нагляд. «Ви своїми поїздками промоуєте

дорогу до пізнання взагалі “існування” українців та їх культури і з тим співу. Ваша робота чудова і тим безцінна!», – писав захоплений Маценко, який майже у кожному своєму листі підкреслював значимість концертної діяльності хору в чужинецькому середовищі [22].

У підсумку ствердимо, що кожна людина завжди стоїть перед проблемою вибору, але лише можливість вільного вибору свідчить про свободу – дії, вчинків, рішення, відповідальності за нього. Це внутрішня потреба людини самій визначати свою долю, сказати велике Так або велике Ні, коли наступить їх час, якими б не були наслідки. Вибір, який зробив Мирослав Антонович на початку своєї діяльності в Нідерландах, був здійснений природно, без пафосу, а водночас дуже рішуче, незважаючи на можливі загрози, інформація про які на сьогодні схована у московських архівах радянських спецслужб.

Література

1. Граб У. Мирослав Антонович: інтелектуальна біографія. Еміграційне музикознавство в українському культуротворенні повосених десятиліть. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2019. Серія «Історія української музики: дослідження». Вип. 27. 456 с.
2. Граб У. Українськість як константа виконавського стилю «Візантійського хору» Мирослава Антоновича. *Студії мистецтвознавчі*. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2017. Ч. 3 (59). С. 31–39; Граб У. Психологічний вимір диригентської діяльності Мирослава Антоновича: за лаштунками тріумфу. *Студії мистецтвознавчі*. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2019. Ч. 1. С. 39–45.
3. Карась Г. Феномен Мирослава Антоновича та його «Візантійський хор»: штрихи до портрета диригента. *Musica Humana*. Ч. 3. С. 11–22.
4. Лазаревич Є. Візантійський хор М. Антоновича в контексті європейського хорового виконавства другої половини ХХ століття : дис. на здобуття канд. мист-ва за спец. : 17.00.03. Львівська нац. муз. акад. ім. М. Лисенка. Львів, 2018.
5. Червінський І. «Візантійський хор» Мирослава Антоновича та його дискографія. *Καλοφώνια* : науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії. Львів : Вид-во ЛБА, 2002. Ч. 1. С. 161–174.
6. Extase en devotie in de zang van het Byzantijns Koor. Trouw. 30 Nov. 1954 року. С. 1.
7. Жданович О. Утрехтський хор у Парижі. *Українське слово*. 1 травня 1955. С. 6. (1, 6).
8. Антонович М. Щоденник. Запис від 21 квітня 1955 року. С. 158.
9. Великий концерт у Льєжі. *Вісті*. Бельгія, 15 вересня 1954. С. 2.
10. Антонович М. Щоденник. Запис від 14 жовтня 1959 року. С. 213.
11. Великий концерт у Льєжі. *Вісті*. Бельгія, 15 вересня 1954. С. 2.
12. У Десятиріччя Смерті Славної Пам'яті Євгена Коновальця. *Новий шлях*. 9 червня 1948. Ч. 46. С. 8.
13. Кушпета О. Вбивство Євгена Коновальця у світлі нідерландських публікацій. Євген Коновалець та його доба. 1974. Мюнхен : Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 930–956.
14. Кучерук О. Роттердам – 23 травня 1938 року (До річниці загибелі Голови ОУН Євгена Коновальця). Історія УВО та ОУН У 1920–1939 рр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2012. Збірник 17. URL: http://shron3.chtyvo.org.ua/Kucheruk_Oleksandr/Rotterdam_23_travnia_1938_roku_do_richnytsi_zahybeli_holovy_OUN_Ye_Konovaltsia.pdf (дата звернення: 20.06.2020).
15. Russen spioneren al sinds jaren 1950 in Nederland. *Geschiedenis magazine*. 16 жовтня 2018 р. URL: <https://geschiedenismagazine.nl/russen-spioneren-al-in-1950-in-nederland> (дата звернення: 24.06.2020).
16. Веденев Д. Атеисты в мундирах. Советские спецслужбы и религиозная сфера Украины. *Litres*. 2017. URL: https://books.google.com.ua/books?id=TQajDgAAQBAJ&hl=uk&source=gbs_navlinks_s (дата звернення: 24.06.2020).
17. Антонович М. Три епізоди із зустрічей з Блаженнішим Патріархом Йосифом. *Καλοφώνια* : науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії. Львів, 2006. Ч. 3. С. 200.
18. Юрій Юзич. Модест Семирозум – забутий командир бою під Крутами. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/01/29/153597/> (дата звернення: 24.06.2022).
19. Антонович М. Щоденник. Запис від 29 травня 1958 року. С. 293–294.
20. K. v. d. Zwiëp. Oekraïners uit Utrecht al zingend door Europa. *Het Vrije Volk*. 18 Juni 1964. P. 8.
21. Кушпета О. Пісня промоує шлях політиці. *Шлях перемоги*. 18 березня 1956 року. С. 3–4.
22. Маценко П. Лист до М. Антоновича від 3 березня 1986 року, Вінніпег. Листування. Арк. 1. Машинописний оригінал.

References

1. Hrab Uliana (2019). Myroslav Antonovych: intelektualna biohrafiia. Emihratsiine muzykoznavstvo v ukrainskomu kulturotvorenni povoiennykh desiatytil. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainського katolytskoho universytetu. Seriiia «Istoriia ukrainskoi muzyky: doslidzhennia». Vyp. 27. 456 s.
2. Hrab U. (2017). Ukrainiskit yak konstanta vykonavskoho styliu «Vizantiiskoho khoru» Myroslava Antonovycha. Studii mystetstvoznachchi. Kyiv: Vyd-vo IMFE. Ch. 3 (59). S. 31–39; Hrab U. (2019). Psykholohichni vymir dyryhentskoi diialnosti Myroslava Antonovycha: za lashtunkamy triumfu. Studii mystetstvoznachchi. Kyiv: Vyd-vo IMFE. Ch. 1. S. 39–45.
3. Karas H. Fenomen Myroslava Antonovycha ta yoho «Vizantiiskyi khor»: shtrykhy do portreta dyryhenta. Musica Humana. Ch. 3. S. 11–22.
4. Lazarevych Ye. (2018). Vizantiiskyi khor M. Antonovycha v konteksti yevropeiskoho khorovoho vykonavstva druhoi polovyny XX stolittia. Dys. na zdobuttia kand. myst-va za spets. 17.00.03. Lvivska nats. muz. akad. im. M. Lysenka. Lviv.
5. Chervinskiy I. (2002). «Vizantiiskyi khor» Myroslava Antonovycha ta yoho dyskografiia. Καλοφωνία: Naukovyi zbirnyk z istorii tserkovnoi monodii ta hymnografi. Lviv: Vyd-vo LBA. Ch. 1. S. 161–174.
6. Extase en devotie in de zang van het Byzantijns Koor. Trouw. 30 Nov. 1954 roku. S. 1.
7. Zhdanovych O. Utrekhtskiy khor u Paryzhi. Ukrainiske slovo. 1 travnia 1955. S. 6. (1, 6).
8. Antonovych M. Shchodennyk. Zapys vid 21 kvitnia 1955 roku. S. 158.
9. Velykyi kontsert v Liezhi. Visti. Belhiia, 15 veresnia 1954. S. 2.
10. Antonovych M. Shchodennyk. Zapys vid 14 zhovtnia 1959 roku. S. 213.
11. Velykyi kontsert v Liezhi. Visti. Belhiia, 15 veresnia 1954. S. 2.
12. U Desiatyrichchia Smerti Slavnoi Pamiati Yevhena Konovaltsia. Novyi shliakh. 9 chervnia 1948. Ch. 46. C. 8.
13. Kushpeta O. (1974). Vbyvstvo Yevhena Konovaltsia u svitli niderlandskiykh publikatsii. Yevhen Konovalts ta yoho doba. Miunkhen: Vydannia fundatsii im. Yevhena Konovaltsia. S. 930–956.
14. Kucheruk O. (2012). Rotterdam – 23 travnia 1938 roku (Do richnytsi zahybeli Holovy OUN Yevhena Konovaltsia). Istoriia UVO ta OUN U 1920–1939 rr. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Tsentri doslidzhen vyzvolnoho rukhu. Zbirnyk 17. Retrieved from: http://shron3.chtyvo.org.ua/Kucheruk_Oleksandr/Rotterdam__23__travnia_1938_roku_do_richnytsi_zahybeli_holovy_OUN_Ye_Konovaltsia.pdf (Last accessed: 20.06.2020).
15. Russen spioneren al sinds jaren 1950 in Nederland. Geschiedenis magazine. 16 zhovtnia 2018 r. Retrieved from: <https://geschiedenismagazine.nl/russen-spioneren-al-in-1950-in-nederland> (Last accessed: 24.06.2020).
16. Vedenev D. (2017). Ateysty v mundryakh. Sovetskye spetsluzhby y relyhoznaia sfera Ukrainy. Litres. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=TQajDgAAQBAJ&hl=uk&source=gbs_navlinks_s (Last accessed: 24.06.2020).
17. Antonovych M. (2006). Try epizody iz zustrichei z Blazhennishym Patriarkhom Yosyfom. Καλοφωνία: Naukovyi zbirnyk z istorii tserkovnoi monodii ta hymnografi. Lviv. Ch. 3. S. 200.
18. Iurii Yuzych. Modest Semyrozum – zabutyi komandyr boiu pid Krutamy. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/01/29/153597/> (Last accessed: 24.06.2022).
19. Antonovych M. Shchodennyk. Zapys vid 29 travnia 1958 roku. S. 293–294.
20. K. v. d. Zwiep. Oekrainers uit Utrecht al zingend door Europa. Het Vrije Volk. 18 Juni 1964. R. 8.
21. Kushpeta O. Pisnia promoshchuie shliakh politytsi. Shliakh peremohy. 18 bereznia 1956 roku. S. 3–4.
22. Matsenko P. Lyst do M. Antonovycha vid 3 bereznia 1986 roku, Vinnipeg. Lystuvannia. Ark. 1. Mashynopysnyi oryhinial.

Uliana Hrab – Doctor of Art Studies, Professor of the Department of Musical Medieval Studies and Ukrainian Studies, Lviv National Academy of Music named after M. V. Lysenko

Antonovych's Byzantine Choir in Ukrainian political actions: importance and risks

The article examines the activity of the Byzantine Choir of M. Antonovych in the post-war decade of the world's cultural and artistic environment. Based on the study of foreign and Ukrainian periodicals of that time, archival materials of personal origin, namely the epistolary and diary of M. Antonovych, which are kept in the archive room of the Institute of Church Music of UCU (Lviv), the author considers the participation of the choir in various artistic events and ensuing reaction of the press. The participation of the Byzantine Choir in Ukrainian political actions devoted to the anniversary of Ye. Konovalts confirms that despite the supervision of the Soviet secret services, M. Antonovych realized the great political significance of Ukrainian music in such events. It was a powerful factor in the national identification of Ukrainian emigrants; every time, it proved the originality and uniqueness of Ukrainian music in the world.

Key words: M. Antonovych, Byzantine choir, emigration, Soviet secret services.